

Gołębiowski, Bronisław

Zmiany pokoleniowe dziennikarzy w Polsce Ludowej w świetle pamiętników dziennikarzy (skrót referatu)

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 30/1, 15-20

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRONISŁAW GOŁĘBIEWSKI (Warszawa)

ZMIANY POKOLENIOWE DZIENNIKARZY W POLSCE LUDOWEJ W ŚWIETLE PAMIĘTNIKÓW DZIENNIKARZY (SKRÓT REFERATU)

Metoda autobiograficzna, tak wielostronnie związana z dziejami i rozwojem polskiej socjologii, była już niejednokrotnie stosowana jako narzędzie analizy świadomości, postaw, aspiracji czy położenia społecznego poszczególnych zawodów¹. Wykorzystywanie materiałów pamiętnikarskich do celów badawczych nadal budzi różne kontrowersje, choć godzi się zauważyć, iż tzw. metody jakościowe w światowym obrazie współczesnych nauk społecznych zyskują na uznaniu; w tym metoda autobiograficzna i bibliograficzna².

Nie ma więc szczególnych przeciwwskazań, by zastosować to narzędzie badań do zawodu dziennikarskiego. Z punktu widzenia materiału do wykorzystania takie możliwości istnieją, także w sensie historyczno-porównawczym, kulturowym i pokoleniowym, bowiem niemało mamy zbiorów wspomnień dziennikarzy z różnych okresów XX w., w tym nader wiele wspomnień indywidualnych, wydanych w formie druków zwartych, a jeszcze więcej — co naturalne — w różnych periodykach³. Nie będę jednak w tym szkicu rozwijał tej kwestii, lecz skoncentruję się na wstępnym wykorzystaniu możliwości, która nadarzyła mi się w 1988 r.

W kwietniu i w czerwcu 1988 r. uczestniczyłem w rozstrzygnięciu dwu konkursów na wspomnienia, pamiętniki, dzienniki czy inne formy zapisów autobiograficznych dziennikarzy. Jeden z nich zorganizowało

¹ Por. m.in.: *Pamiętniki chłopów*, seria I i II, Warszawa 1935; *Pamiętniki lekarzy*, Warszawa 1939; *Pamiętniki nauczycieli*, Warszawa 1962; *Pamiętniki inżynierów*, Warszawa 1960; *Pamiętniki górników*, Katowice 1973; *Pamiętniki robotników warszawskich*, Warszawa 1976; *Pamiętniki młodzieży robotniczej*, Warszawa 1980 i in.

² Por. J. Chałasiński, *Pamiętnikarstwo jako świadectwo przeobrażeń narodu polskiego*, [w:] *Pamiętniki Polaków*, t. I, Warszawa 1982, s. 9—29; J. Helting, *Metoda badań biograficznych*, „Kultura i Społeczeństwo”, R. XXIX: 1985, nr 3, s. 93—115; K. Plummer, *Documents of Life*, London 1983.

³ Por. J. Krawczyńska, *Zapiski dziennikarki warszawskiej 1939—1947*, Warszawa 1971; F. Młynarski, *Wspomnienia*, Warszawa 1971; J. Łojek (oprac.), *Moja droga do dziennikarstwa*, Warszawa 1974; S. Ziemia, *Czasy przełomu*, Kraków 1975 i in.

środownisko dziennikarzy rzeszowskich, pod hasłem „Świadkowie”. Idea konkursu, jego założeniem głównym było ukazanie przez dziennikarzy, pracujących po wojnie w prasie rzeszowskiej, różnych okresów przemian, konfliktów, problemów i stosunków, które były ich udziałem tak w redakcjach, w środowisku, jak i funkcjonowaniu zawodowym. W tym konkursie do jury trafiły prace 12 autorów różnych generacji (łącznie około 500 s. maszynopisu). Drugi konkurs na wspomnienia dziennikarzy z całego kraju i Polonii ogłosił miesięcznik „Prasa Polska”. Jury konkursu, w którym się znalazłem, rozpartywało 25 prac (łącznie ponad 1000 s. maszynopisu).

W sumie 37 prac, napisanych przez dziennikarzy z różnych generacji, o różnych doświadczeniach i poglądach, w 1987 r., daje niemałe możliwości dokonania wstępnych analiz pod kątem problematyki zawartej w tytule. Oczywiście, ten materiał mógłby służyć do analizy wielu problemów innych, jak: motywy i okoliczności wyboru zawodu dziennikarza, dziennikarz a aparat władzy, zakrety i konflikty czy kryzysy społeczne w świadomości i pamięci dziennikarzy, stosunki w redakcji w różnych okresach, samoocena funkcjonowania i przygotowania zawodowego dziennikarzy w drugiej połowie lat 80, prestiż i autorytet dziennikarzy w społeczeństwie, polaryzacja polityczna i postawy społeczno-moralne dziennikarzy w fazie kryzysu 1980—1981 i w okresie stanu wojennego itp. Materiał ten, traktowany krytycznie, ostrożnie, pamiętając, że na te konkursy nie pisali dziennikarze pozostający w ostrej opozycji po wprowadzeniu stanu wojennego (choć pisali też tacy, którzy do SSD PRL nie należeli) — może służyć jeszcze wielu badaczom w przyszłości.

Moje zainteresowania zmianami pokoleniowymi wynikają z kilku powodów. Problem oceniam jako ważny, potrzebny i interesujący. Pamiętniki i wszelkiego typu materiały autobiograficzne doskonale nadają się do podejmowania takiego tematu. Badając ten problem na szerszej populacji całego społeczeństwa mam tu szereg punktów odniesienia, które mnie interesują. Wszak dziennikarze są jako grupa zawodowa szczególnym, ale czułym i specyficznym skondensowanym odwzorowaniem procesów zmian świadomości, dążeń, postaw, potrzeb i aspiracji kolejnych generacji całego społeczeństwa.

Nie było, niestety, możliwe w tak krótkim czasie dokonanie dokładnej ponownej analizy tekstów tych 37 prac pod kątem wybranego tematu. Pisząc ten szkic posługiwałem się notatkami, które zawsze sporządzałem czytając materiały autobiograficzne z myślą o późniejszej możliwości ich naukowego spożytkowania. Nie mogę jednak na ich podstawie dokładnie podać danych personalnych autorów prac, takich jak: wiek, pochodzenie społeczne, typ działalności dziennikarskiej, redakcje, w których pracowali, funkcje dziennikarskie, przynależność partyjna, inna itp. (także płeć, wykształcenie, choć tu o dane łatwiej). Szczególnie

ważna ze względu na temat jest kategoria wieku. Jak bowiem rozumiem badanie problematyki zmiany pokoleniowej i samą kategorię pokolenia? ⁴

W moich dotychczasowych analizach problematyki zmian pokoleniowych w społeczeństwie polskim XX w. — dokonywanych pod kątem zmiany aspiracji, postaw, warunków kształtujących biografię społeczną, a szczególnie tzw. „start społeczno-zawodowy i oświatowo-kulturalny” (nazywany także „awansem społecznym”) — opierając się na materiałach autobiograficznych, sięgnąłem po wskaźniki demograficzne, skorelowane analitycznie z wydarzeniami i warunkami historycznymi. Celem była identyfikacja danych roczników urodzenia, tworzących dane pokolenie czy generację, jeśli myślimy o podobieństwie ich wspólnych przeżyć i doświadczeń dziejowych okresu młodości, a zatem podobieństwie cech socjalizacji, aspiracji, dążeń i postaw psychicznych, wyodrębniających się na tle postaw, dążeń i jakości przeżyć (socjalizacji) pokolenia poprzedniego. Chodzi — rzecz jasna — o typologiczne dominanty tych cech, nie zaś o ich identyczność. Wielkość bowiem dążeń i postaw wobec konkretnych wielkich doświadczeń historycznych, nawet jeśli silnie różnicują one konkretne roczniki młodzieży (np. AK i AL), w niektórych sprawach nie wyklucza zaliczania tych młodych ludzi do tego samego pokolenia (generacji). Pamiętać przy tym trzeba, że takie rozumienie pokolenia i pokoleniowej generacji pozwala śledzić biografię społeczną pokolenia przez całe jego życie, traktowane jako kontinuum kulturowe o trzech fazach: wstępującej (dzieciństwo i młodość, 1—14 i 15—29 lat), dominującej (dorobności, 30—60 lat) oraz zstępującej („trzeci wiek”, ponad 60 lat).

Trudno mi w tym skrótowym szkicu wdawać się w szczegóły typologiczne. Od razu sformułuję tu główną hipotezę szkicu, iż pokolenia dziennikarskie i mechanizm ich zmian, nader konfliktowy, w świetle materiału pamiętnikarskiego samych dziennikarzy z 1987 r. (dwa wspomniane konkursy — 37 prac) w zasadzie odpowiadają pokoleniom i generacjom całego społeczeństwa. Podobna jest tu dynamika świadomości i konflikty, postawy, dążenia, aspiracje, doświadczenia i przeżycia. W analizie ogólnej wyróżniłem dynamikę generacyjno-pokoleniową odtwórczą, modernizującą i rewolucyjną. Mechanizm tej dynamiki należałoby analizować na podstawie naszego materiału naukowego w pięciu zasadniczych aspektach warunkujących zmianę — warstwach bytu społecznego: 1) makrostrukturalnej (stosunki produkcji, struktura społeczna itp.), 2) systemowo-politycznej (stosunki polityczne, władza, ustrój itp.), 3) mezostrukturalnej (podziału pracy i dóbr, stratyfikacja społeczna itp.),

⁴ Por. B. Gołębiowski, *Dynamika apiracji*, Warszawa 1977; tenże, *Dynamika społecznej świadomości młodzieży*, „Kultura i Społeczeństwo”, R. XXX: 1987, nr 4.

4) mikrostrukturalnej (proces pracy, prokreacji, rekreacji itp.), 5) socjokulturowej (poziom i sposób życia, role, więzi, etos itp.).

Te aspekty analizy dałyby się w pełni zastosować tylko w obszernym, analitycznym studium. W tym szkicu będą więc tylko zaznaczone. Hipoteza szkicu brzmi: w dziennikarstwie polskim XX w. można mówić o dwu wielkich pokoleniach formatywnych dziennikarzy, przy czym zmiana pokoleniowa formatywna następowała w długim procesie, niezwykle konfliktowym, w latach 1956—1980, a może nawet 1987—1988? W ramach tych dwu zasadniczych pokoleń jako formacji historyczno-kulturowych wyróżnić możemy 6 (po trzy w każdym) generacji pokoleniowych, które kumulują w sobie jakby fazy dynamiki przeobrażeniowej całej formacji.

Pokolenie pierwszej połowy XX w. tworzą roczniki osób urodzonych w latach 1915—1939. Całkowity okres młodości tego pokolenia to lata 1930—1969 (zgodnie z obliczeniem: okres między rokiem, w którym pierwszy rocznik pokolenia kończy 15 lat, a rokiem, w którym ostatni rocznik pokolenia kończy 29 lat). Dominujący okres młodości tego pokolenia to lata 1935—1959 (zgodnie z obliczeniem: okres między rokiem, w którym pierwszy rocznik pokolenia kończy lat 20, a rokiem, w którym ostatni też kończy lat 20)⁵. Główne doświadczenia młodości tego pokolenia przypadają na ostatnie lata II Rzeczypospolitej, drugą wojnę światową, powojenne walki i zmiany ustrojowe oraz geopolityczne, dalej — wstępną fazę industrializacji i urbanizacji kraju, łącznie z gwałtownymi migracjami ze wsi do miasta. Było to pokolenie o ilościowej dominacji chłopskiej i kultury (socjalistycznej) rodzinno-wioskowej. Jednocześnie pokolenie, które w ogromnej większości tę pierwotną socjalizację zmieniało na miejską, nieukształtowaną, właściwie nijaką. Wzór przywódcy w tym pokoleniu jest nadal wzorem romantyczno-niepodległościowym lub romantyczno-rewolucyjnym (z typami pośrednimi) i wywodzi się z tradycji oraz siły intelektualno-kulturowej, a także moralnej inteligencji polskiej. Przeżywa ono nie tylko ostry problem „nagiej egzystencji” (kraju, państwa, własnej), lecz także ostre „zderzenie kultur”, zagubienie społeczno-kulturowe, swoisty eklektyzm moralno-kulturowy wytworzony przez doświadczenia młodości.

Fazy tej młodości — jej dynamikę charakteryzującą poszczególne generacje, a mianowicie:

1. Generacja Kolumbów (roczniki 1915—1925), której dominanta młodości obejmuje lata 1935—1945. Jest to generacja o nastawieniu na zmianę rewolucyjną w wyniku własnego udziału w pokonaniu okupanta

⁵ Wyznaczanie cezur czasowych jest tu zabiegiem pomocniczym i umownym, orientującym w ramach czasowych pewnych zjawisk i procesów. Jest na pewno także kwestią dyskusyjną. Nie ma znaczenia zasadniczego dla całej koncepcji.

i tworzenia nowej Polski, której kształt ustrojowy różnie sobie poszczególne segmenty tej generacji wyobrażały. Najczęściej było to wyobrażenie Polski demokratyczno-chłopskiej (ludowej). Dziennikarze z tej generacji odznaczają się zwykle ostrym kompleksem na tle podziałów okupacyjnych i powojennych, mają jakby syndrom dylematu „niepodległość a rewolucja” (można go też nazwać „stalinowskim”), z reguły jednak (w tym zbiorze pamiętników), mimo ciężkich doświadczeń podejmują pracę pozytywną (np. Ziemie Odzyskane, awans oświatowy młodzieży, szczególnie chłopskiej itp.).

2. Generacja ZMP (roczniki 1926—1934), której dominanta młodości przypada na lata 1946—1954, a więc okres, w którym zwyciężyły tendencje stalinowskie, nastąpiło ujednoczenie i biurokratyzowanie ruchów politycznych (młodzieżowego, robotniczego, ludowego), wytwarzał się monopol prostalinowskiej partii i jej działaczy, ale także nastąpiła strukturalna przebudowa kraju, uprzemysłowienie, rozwój oświaty zawodowej, możliwość awansu młodzieży, jakiej nie miało dotąd żadne pokolenie. Jest to generacja silnie indoktrynowana i skłaniania do radykalizmu, także jeśli chodzi o stosunki międzypokoleniowe (młodzi rewolucyjni — starsi konserwatywni) itp. Generacja „idąca ze wsi” często łatwowierna, a przy tym emocjonalna na tle politycznym, jednocześnie „przestraszona” tym, iż otwarte możliwości awansu trzeba okupić często jakby „zaparciem się” własnych wartości dotychczasowych (wiary, kultury, obyczaju, systemu wartości chłopskich itp.) — chłopskich, proletariackich czy inteligencji dawnego formatu. Jest to głównie — jeśli chodzi o dziennikarzy i nie tylko — tzw. nowa „inteligencja ludowa”, z dużymi lukami w wykształceniu i przygotowaniu zawodowym, bez demokratycznej kultury politycznej i doświadczeń samodzielnego działania. Jednak w tej generacji dziennikarskiej bunt przeciw temu ubezwłasnowolnieniu i manipulacji był najsilniejszy, co ukazuje nie tylko formacja „Po prostu”, lecz także np. tzw. polskiej szkoły reportażu. To widać w wielu już analizowanych pamiętnikach, których nie sposób tu cytować ze względu na objętość szkicu.

3. Generacja Października 1956 (roczniki 1935—1939), której najintensywniejsze lata młodości przypadły na okres 1955—1959, a więc zaawansowaną „odwilż”, XX Zjazd KPZR, Poznań (czerwiec 1956) i Październik 1956 oraz na pierwszy dynamiczny okres popaździernikowy, razem z narastającymi zagrożeniami. Ma ona także dynamikę rewolucyjno-awansową i ostre warunki aksjologiczne i kulturalno-„zderzeniowe”, choć już jakby zapowiadała większy wewnątrzaksjologiczny ład, większy krytycyzm i sceptycyzm, inne podejście do spraw udziału w mobilnych formacjach tak polityki, jak i innych ruchów społecznych lub kulturalnych. Zapowiada autonomizację potrzeb i aspiracji, większą potrzebę indywidualizacji i wyboru uczestnictwa politycznego, społecznego czy w kulturze.

Pokolenie środka XX w., do którego zaliczamy umownie roczniki urodzonych w latach 1940—1965. Całkowity okres jego młodości to lata 1945—1990, dominują zaś lata 1950—1990. Najważniejszymi doświadczeniami młodości tego pokolenia były: gwałtowna, biegunowa przemiana struktury społecznej i gospodarczej kraju, połączona z wieloma kolejnymi wstrząsami społeczno-politycznymi i ekonomicznymi całego systemu (1956, 1968—1970, 1976, 1980—1982, 1988—1989), które doprowadziły do praktycznego zanegowania kontynuacji oraz legalności systemu socjalizmu nie tylko stalinowskiego (to nastąpiło już w 1956 r.), lecz także postalinowskiego. Pokolenie to w swych kolejnych generacjach doświadcza konieczności przeprowadzenia zasadniczej zmiany systemu, przy czym ma to miejsce razem z pełnym wejściem w fazę jego dorosłości, co następuje właśnie w ciągu lat 80, w najostrzejszych konfliktach. Jednocześnie dzięki nowym postawom i aspiracjom głównie tego pokolenia mają miejsce najsilniejsze dążenia i „wymuszania” reformatorskie także w sferach władzy i w partii rządzącej (PZPR). Cechy charakterystyczne tego pokolenia kształtowały się w toku kolejnych kryzysów, w tym kryzysów ruchu młodzieży, szkolnictwa wyższego i innych szczebli szkolnictwa, podważania wiarygodności i roli mass mediów oraz środowisk dziennikarskich. Pisałem o tym wielokrotnie⁶.

Generacje pokoleniowe, liczące się realnie w środowiskach dziennikarskich, których prace autobiograficzne znalazły się w zestawach wspomnianych konkursów, to:

1. Generacja „małej stabilizacji” (ZMS—ZMW), obejmująca roczniki urodzenia 1940—1949, której rdzeń młodości przypadł na lata 60. (1960—1970). Były to lata nie spełnionych nadziei na reformy październikowe.

2. Generacja Sierpniowa 1980, obejmująca umownie roczniki urodzenia 1950—1960, której „rdzeń młodości” przypadł z kolei na lata 70. (1970—1980). Była to generacja nie spełnionych nadziei na radykalne reformy po grudniu 1970 r.

Już te dwa kolejne „niespełnienia”, zawody i związane z tym narastanie postaw buntu przeciwko systemowi jako takiemu, a nie jego kolejnym „wypaczeniem” (co było charakterystyczne dla poprzedniego pokolenia) określają miejsce dziennikarzy w tym procesie. Są oni podzieleni co do metod, lecz zgodni co do celu „wielkiej reformy”, która musi być reformą systemową.

⁶ Por. m.in.: B. Gołębiowski. *Dialogi pokoleń*, Warszawa 1980 oraz tenże, *Dynamika społecznej świadomości młodzieży...*